

Företrädare och ställföreträdare. Om sociala handlingspositioner.

AV BJÖRN ERIKSSON

”We see the other not simply as an individual, but as a colleague or comrade or fellow party member – in short as a cohabitant of the same specific world.”¹

Social utbytbarhet och outbytbarhet

Enligt den gängse tolkningen av Durkheims sociologi var människor i det traditionella samhället utbytbara med varandra. I kraft av trycket mot likformighet fanns inga sociala krafter som möjliggjorde individualisering. En radikal tolkning av denna tanke, inspirerad av Marcel Mauss, kunde till och med säga att människorna där saknade *persona*, en socialt erkänd individualitet.² Först i det moderna samhället, med dess högt uppdrivna arbetsfördelning börjar denna utbytbarhet att ersättas av en ökad individuell outbytbarhet (Durkheim 1997).

Diskussionen om den mänskliga utbytbarheten var ett underliggande tema i den klassiska sociologin.³ Durkheim intog därvid den avvikande positionen. De två andra huvudklassikerna stod för en omvänd tolkning: modernismen producerar utbytbarhet. Hos Marx var utbytbarheten ett uttryck för alienationen. Alienerade människor tenderar mot allt större utbytbarhet: människor som inte kan förverkliga sin mänsklighet, sina unika möjligheter, blir lika, blir bara art, och inte individuellt särskiljbara. Hos Weber härstammar tanken om utbytbarhet från hans övergripande tes om ”rationaliseringen”.⁴ I och med att allt fler samhällsområden genomgår en *Entzauberung* kommer de differentierande värdena hos individer, grupper och klasser att nedtonas – rationaliteten uniformerar tillvaron.⁵

Björn Eriksson är professor i sociologi vid Örebro universitet. Hans senaste publicerade bok är “Praktiker, varden vägval: två diskussioner kring sociologins och socialvetenskapens metodologiska praktiker” (1997). I sin senare forskning intresserar han sig för socialitetens former.

Moderniseringens fortsatta omvandling har emellertid givit Durkheim rätt – en ökande individualisering, som samtidigt tagit sig allt mer komplicerade former.⁶ Det problem man teoretiskt står inför är då varför samhället likväl inte verkar vara på väg mot en situation av komplett outbyttbarhet, något som borde vara den logiska omvändningen gentemot det traditionella samhället. Vad hindrar denna tendens att få fullt genomslag?⁷ Om, enligt Mauss radikala tolkning, den traditionella människan saknade persona varför utgör inte den moderna *enbart* persona? Vad är det som ligger i vägen för en sådan utveckling?

Min grundtanke i denna diskussion är att vårt sociala agerande företrädesvis sker utifrån en begränsad uppsättning *handlingspositioner*. Det vill säga: merparten av vårt handlande sker inte utifrån vår persona, som ju leder till outbyttbarhet, utan utifrån en sorts fasta handlingspositioner, där företrädandets och ställföreträdandets positioner är de två viktigaste. En konsekvens av detta är att outbyttbarheten begränsas.

Företrädarskap och ställföreträdarskap länkar det individuella till de samhandlingssystem som omger oss (Eriksson 2000). Denna koppling hade en tendens att försvinna i den klassiska sociologin; mer iögonenfallande fenomen tog över. Hos Marx tog klassbegreppet över. Klassen var en kategori individer, medvetet eller omedvetet sammanbundna av sin position och ingenting annat: produktionspositionens styrka slog ut alla andra positioner.⁹ På motsvarande sätt tog hos Durkheim det kollektiva medvetandet över, även om han erkände samhandlingssystemens betydelse. I diskussionen av anomi framkommer klart att det är sådana samhandlingssystem, speciellt kanske familjen, som är den sociala instans som förmedlar och upprätthåller det kollektiva medvetandet hos individen.

Att ställa handlingspositionen före persona som grund för handlandet innebär att vi placerar detta utanför de två dominerande handlingsteoretiska förutsättningarna i den moderna sociologin – rationaliteten och identiteten. Kring dessa har mycket omfattande teoretiska byggen uppförts i påtaglig konkurrens, för att inte säga konfrontation med varandra. Likväl har dessa två byggen en gemensam punkt, nämligen att handlandets grundbult, om man får säga så, finns inne i huvudet på aktören. Man handlar rationellt utifrån sin egen konsekvensprioritering eller man handlar värdemässigt utifrån den man anser sig vara. Handlingspositionen däremot är situerad *utanför* oss själva, mellan mig själv och den gentemot vilken jag handlar. Inom ramen för denna positions logik kan jag sedan handla konsekvensprioriterande eller värdemässigt.

Att vara företrädare för något respektive ställföreträdare för någon är alltså två positioner utifrån vilka ett samhandlande kan äga rum. En mycket stor del av allt handlande utgår också från dessa, som ofta nog kan vara outtalade men som inte är odefinierade. En position i denna bemärkelse ger en uppsättning handlingsmöjligheter och en uppsättning handlingsbegränsningar som är oberoende av rationalitets- eller identitetsöverbäganden. Handlingspositionerna är förbundna med en tvingande social logik, där de olika positionerna har sin egen speciella variant.⁹ Diskussionen kommer därmed att behandla en interaktiv struktur där handlingspositionerna utgör de fasta punkterna, kring vilka strukturen kan reproduceras och förändras.

Föreställningen att man handlar utifrån positioner är inte ny i sociologin. Ett av dess mest bekanta uttryck är rollbegreppet. Rollen tillhandahåller en position utifrån vilken man kan handla. Den förklarar varför man handlar, i namn av vad man handlar, vilken legitimitet man har och vilka gränser som ens handlande måste iaktta. Begreppet handlingsposition skiljer sig på två sätt från rollbegreppet. För det första är det ett *vidare* begrepp. Rollbegrettets problem är ju att det måste brytas ned till något mycket konkret för att bli analytiskt användbart. Att säga att någon spelar en roll säger i stort sett ingenting förrän vi vet *vilken* roll vederbörande spelar. Att företräda något eller ställföreträda någon säger däremot, i kraft av sina olika logiker, en hel rad väsentliga saker. Begreppens fruktbarhet förstärks dessutom av att de två positionerna har vissa oförenliga drag, som kan åstadkomma en strukturell spänning mellan dem, i synnerhet som de ofta förenas av en och samma aktör. För det andra är handlingspositionerna, som vi ska se, systematiskt sett *mer basala* begrepp än roller. De är begrepp med färre bestämmingar och de kan inkludera en rad olika roller. Roller kan specificeras utifrån handlingspositionerna, men handlingspositionerna kan bara exemplifieras utifrån rollerna. Handlingspositionerna är därmed också mer abstrakt formulerade begrepp.

Likväl är roller något vi lever med i det vardagliga livet, varför de förefaller oss enklare att hantera än de handlingspositioner jag kommer att diskutera. Liksom i fråga om roller kan man heller inte utan vidare avgöra mängden handlingspositioner. Jag vill hävda att det rör sig om få positioner. I diskussionen nedan kommer två sådana handlingspositioner att stå i centrum, företräddandets och ställföreträddandets, men mot slutet kommer jag att diskutera möjligheten av ytterligare en. Om denna inventering uttömmar mängden positioner vet jag inte.

Företräddandet och ställföreträddandet reducerar problemet med utbyttbarhet/outbyttbarhet. De två handlingspositionerna är dels något vi aktivt söker inta, dels passivt inte kan komma undan. De ger en trögghet i handlandet som minskar vår utbyttbarhet – vem som helst kan inte företräda vad som helst. Men tröggheten gör också att vi inte blir helt outbyttbara – det finns alltid flera som kan företräda just det vi företräder. Handlingspositioner är sociala bromsmekanismer.

Ställföreträddandets handlingsposition

En stor sociologisk litteratur har det senaste decenniet sökt övertyga oss om att människan i datorsamhället, eller det postmoderna samhället, eller vilken term man nu vill använda, i allt mindre utsträckning låter sig påverkas av sitt ursprung eller sin regionala förankring, utan i stället individuellt söker konstruera en egen historia eller en egen framtid på basis av de värden hon omfattar.¹⁰ Den moderna tillvaron skulle därmed bestå av outbyttbara individer kraftfullt utmärkta av persona. Det personliga valet tänks vara den avgörande grunden för social förändring och detta val utförs av outbyttbara individer. Valet är dessutom aldrig oåterkalleligt utan kan göras på nytt i princip hur många gånger som helst. Denna bild av verkligheten är dock på sin höjd en sanning med modifikation. Klass, region, kön med mera fortsätter att spela avgörande roll.

Diskussionen nedan kommer alltså att ta fasta på ett hinder av annat slag mot personas dominans, ett hinder i den interaktiva strukturen. I merparten av vår sociala verksamhet agerar vi inte som individer i dess betydelse av odelbarhet och outbyttbarhet, utan som företrädare för något eller ställföreträdare för någon. Blott i liten utsträckning och under bestämbara omständigheter drivs vi att agera som *individua*, som odelbara. Att agera socialt är i stället att agera som *del* av något givet sammanhang som dels försvarar oss och håller oss kvar och dels markerar att vi är utbyttbara och otillräckliga i oss själva. Att agera socialt, är huvudtanken i denna diskussion, är att agera som *något annat* än som oss själva endast utmärkta av persona. Jag vill alltså påstå att denna spänning mellan det utbyttbara och det outbyttbara, som ju teoretiskt har kastats mellan två extrema svar, socialt stabiliseras genom fenomenen företräddarskap och ställföreträddarskap. De är två närbesläktade fenomen som, vilket Johannes Weiss påpekar angående ställföreträddandet¹¹, rönt mycket litet intresse inom sociologin.¹²

Låt mig börja med ställföreträddaren och ta Johannes Weiss definition till hjälp. En ställföreträddarrelation innebär att *A handlar för B med inriktning mot upp-*

giften X (Weiss 1998: 30). En ställföreträdare är med andra ord en aktör som handlar i stället för en annan aktör, eller i en annan aktörs ställe, enligt den gamla juridiska formuleringen *alieno nomine agere*. Skälen att låta någon annan tala och agera i ens eget ställe, liksom formerna för detta, är legio och jag vill i huvudsak hänvisa till Weiss bok för uppslagsrika och lärda exemplifieringar. Jag kommer att hålla mig inom en mycket vardagligare ram än vad Weiss gör. Låt mig också inledningsvis påpeka att ställföreträdarskapet inte är en helt enhetlig handlingsposition – man kan nästan säga att ställföreträdandet är ett samlingsnamn för en rad besläktade positioner. Inom positionen kan man nämligen finna olika systematis- ka relationer mellan ställföreträdaren och den ställföreträdde.

Den första öppningen för en ställföreträdare är ju att den ”egentlige” eller ”rik- tige” aktören, den ställföreträdde, av olika skäl inte kan agera. Ställföreträdaren är därvid en ersättare. En sådan tänkes sällan lösa de uppgifter han ställs inför lika bra eller auktoritativt som den egentlige positionsinnehavaren, men tillräckligt bra för att vara acceptabel. De sociala typer man här kommer att tänka på är ju vika- rien, inbytare, reserven med flera. Det är tydligt att ställföreträdaren fyller ett speciellt behov: den sociala frånvarons problem. Ett sådant ställföreträdarskap kan också ha en aspekt av övning, man ”pryar” i fråga om olika handlingar just i avsikt att så småningom kunna utföra dem på riktigt.

Notera att lärarvikarien eller inbytare i ett fotbollslag är ställföreträdare för någon som visserligen upprätthåller den position de vikarierar på, men som likväl inte *är* denna position. Även de ordinaries innehav av den speciella positionen är tillfälligt. Det hade lika gärna kunnat vara någon annan som innehaft positionen. I flera fall är det ju också så att om vikarien visar sig sköta positionsuppgifterna bättre än den ordinarie tar han helt enkelt över positionen. *I denna typ av ställ- företrädarskap är således såväl ställföreträdare som ställföreträd utbytbar.*

Ställföreträdandet kan emellertid innebära betydligt mer än så. I en stor grupp av ställföreträdande relationer agerar man för en absolut annan. *I dessa fall är ställföreträdaren utbytbar, men inte den ställföreträdde.* Det enklaste och tydligaste exemplet på detta är advokaten. Advokaten talar i stället för en åtalad och han talar som den åtalade skulle göra om denne hade advokatens juridiska kun- skaper, domstolsvana och retoriska förmåga. Det betyder att advokaten represen- terar en specifik person i en specifik situation. Här är den ställföreträdde utbyt- bar, medan advokaten kan bytas ut om den ställföreträdde anser sig få bättre experthjälp från någon annan.

En ställföreträdare kan också vara en representant för en hel uppsättning andra aktörer, mest tydligt kanske i det politiska representantskapet. Den parlamentariske representanten ersätter, i varje fall i den representativa teorins ursprunglighet, en uppsättning aktörer som skulle ha agerat på samma sätt som representanten.¹³ Det politiska ställföreträdarskapet är naturligtvis mycket mer komplext än så. Till skillnad från advokaten som har ett bundet mandat, kan den politiske representanten inta en rad positioner. Ett bundet mandat över alla frågor utgör enbart den ena extrempunkten. Den andra utgår från ett agerande i väljarnas intresse, där intresset formuleras av representanten själv och innefattar möjligheter till kompromisser, kohandel etc. I det mest extrema fallet kan representanten i väljarnas eget intresse gå emot vad dessa till och med säger att de vill.¹⁴

En tredje klassisk ställföreträdare är prästen som agerar i någon guds ställe, prästen som guds röst i världen. Prästen har därvidlag den ställföreträdande makten att som det heter "binda och lösa". Han binder i gudomens ställe två personer i äktenskap och han löser i bikten den biktande från skuld. På samma sätt är den apostoliska successionen en ställföreträdande akt, som går tillbaka till Jesu utnämning av Petrus som sin ställföreträdare på jorden.

Men ställföreträdarskapet finns också där vi inte direkt uppmärksammar att det är ett sådant det rör sig om. Jag skulle vilja påstå att inte bara advokaten utan alla professioner är av detta slag. Ta läkaren som exempel. Läkaren undersöker oss, konstaterar eventuella fel, ger oss medicin eller utför andra åtgärder för att eliminera det som inte fungerar. När han gör detta utgår vi emellertid från att han agerar som vi själva skulle agera om vi hade hans kunskaper och erfarenheter. Vi skulle bry oss om vilka biverkningar en medicin har som vi ger till oss själva, vi skulle allvarligt kalkylera vilka risker som är förbundna med vissa ingrepp, vi skulle själva ta på allvar vad vi säger om diverse smärtor och skröpligheter. Vi skulle inte börja sprätta upp oss för att det vore intressant vad vi kunde hitta, vi skulle inte testa olika läkemedel för att se om de fungerade, och vi skulle inte ta betalt av oss utan att göra något. Vi skulle dessutom vara angelägna att se hur det går för oss, om vi blir bättre eller om problemen består. Vi lyder således läkarens råd, men inte obönhörligt. Har vi en känsla av att det är fel går vi hellre till en annan läkare för att få hans åsikt. Och i vissa sammanhang kan vi välja och vraka mellan det han säger (Sachs 1983). Detta markerar läkarens ställföreträdarskap: vi vill att han ska säga och göra det vi själva skulle ha gjort om vi haft hans kunskaper och erfarenhet. För att säkerställa detta ställföreträdarskap är också de

flesta professioner förbundna med olika etiker, med olika stark rättslig tyngd bakom sig.

Ett drag av individualisering finns förmodligen alltid hos en ställföreträdare, men detta drag konfronteras och begränsas av ett annat. Vad får ställföreträdaren göra, när han handlar i någons ställe? Advokaten får säga och göra allt det som den anklagade inte kan säga och göra, men inom bestämda ramar. Inom ramen för den anklagades yrkande att betraktas som oskyldig eller blott partiellt skyldig kan han agera utifrån sitt professionella omdöme. Men han kan inte vidtaga några åtgärder som ligger utanför detta yrkande: han kan inte acceptera ett domslut utan den anklagades medgivande, han kan inte vädja till nästa instans och han kan inte gå med på förlikning om sådan erbjudes, med mindre än att den anklagade ger honom ett speciellt bemyndigande till detta. På samma sätt kan en mäklare inte sälja ett hus eller en våning även om han kan argumentera för ett köp och ordna de instrumentella förutsättningarna för detta. Inte heller kunde en ställföreträdande brudgum fullborda äktenskapet, trots att han svarat inför vigselför rättaren och trots att han tillbringar bröllopsnatten tillsammans med bruden. Lakanet dem emellan markerade att det trots allt rörde sig om ett ställföreträdarskap.¹⁵ Det specifika med ställföreträdarskapet är dess kombination av individualisering och institutionalisering.

Ställföreträdaren i denna bemärkelse får inte vidtaga några oåterkalleliga åtgärder, han får sällan ens bryta givna former för handlandet. Hans handlande är begränsat. Han ska, som det heter, sköta det löpande utifrån givna premisser. Detta för emellertid med sig en socialt sett mycket betydelsefull uppgift, nämligen att separera de handlingar som anses löpande från dem som inte är det, det institutionella handlandet från det nydanande. I etablerade sociala sammanhang är denna skillnad tydlig och självklar, men i vaga, emergenta sammanhang är den ännu inte etablerad. Man kan därför fråga sig om inte ställföreträdarspositionen är en avgörande förutsättning vid institutionella nybildningar, en sorts institutionell katalysator.

En ytterligare kommentar kan göras kring detta. Ställföreträdandet skiljer som sagt det löpande från det emergenta. Det löpande är institutionens materia, det som en institution byggs av och det som institutionaliseringen kommer att bevara och förstärka. Det som markeras av ställföreträdarskapet är att dessa rutiner inte är bundna till personen; att rutinerna finns i sig själva och med någon form av rätt. Rutinerna består även om en person lämnar över dem till en annan. Detta

är detsamma som att säga att vi här har en position oberoende av om någon person intar den och en sådan position är institutionellt uppbyggd. Det som synliggörs är att ett ställföreträderskap förutsätter en *social frånvaro*, det vill säga en frånvaro i det sociala. En sådan frånvaro markerar det socialas autonomi.

Låt mig avsluta med att ta upp några mer komplexa eller ovanliga ställföreträderskap. Ställföreträdaren i ovanstående mening står alltså i någons ställe, som i fallet med advokaten och prästen, inte i stället för vem som helst. Det betyder att denna ställföreträdare måste veta i vilkens eller vilkas ställe han eller hon står för att kunna agera. Det finns emellertid också en annan, mer ovanlig, kombination av utbytbarhet/outbytbarhet inom ställföreträderskapet, nämligen att *ställföreträdaren är outbytbar medan den som företräds är utbytbar*. Det paradigmatiska exemplet på detta är tanken om det ställföreträdande lidandet, Jesus på korset. Ställföreträdaren är här absolut, outbytbar, medan de ställföreträdade är vem som helst av oss. Som mer distinkt social företeelse exemplifieras denna relation främst av det i Webers mening traditionella ledarskapet. Kungens står i rikets ställe, hövdingens i stammens. "Kungens kropp /är/ en dubbel kropp enligt den juridiska teologi som utarbetades under medeltiden, eftersom den utöver den övergående kroppen som föds och dör omfattar en annan kropp som förblir genom tiderna och fortlever som den orörbara bäraren av kungadömet." (Foucault 1987: 39) Konungen är död, leve konungen. Kungen är, med andra ord, kungadömet och rikets ställföreträdare.

Det är svårt att i mer vardagliga sociala sammanhang leva upp till detta gloriösa ställföreträderskap, men tanken om outbytbart ställföreträdande finns så snart det rör sig om någon form av karismatiskt ledarskap. Lenin, Mao, Stalin, Hitler och många andra agerade utifrån ett ställföreträderskap där de var de outbytbara – de agerade i klassens, folkets etc ställe – medan var och en av de ställföreträdade kunde bytas ut. Mussolini hade enligt ryktet en lampa brinnande i sitt arbetsrum till 4 eller 5 på morgonen. Tanken var att han satt där och arbetade i det italienska folkets namn, han agerade *alieno nomine*. Dessa absoluta ställföreträderskap har även en annan egenskap kopplad till sig: de är totala, de omfattar hela livsrummet till skillnad från det tillfälliga ställföreträdandet, som endast omfattar en del av detta. Jag återkommer till detta.

Johannes Weiss nämner en fjärde typ av ställföreträderskap, av ännu högre komplexitet. Exempel på dessa är föräldraskap och förmyndarskap där ställföreträdandet är mer totalt vad gäller omständigheter och även, mest fundamentalt,

den ställföreträddas vilja (Weiss 1998: 72-76). Speciellt med detta är ju att *såväl den ställföreträdande som den ställföreträdde är outbytbara*, de kan inte ersättas. Begränsningen i detta ställföreträdarskap, i varje fall i dagens samhälle, är dess tidsbegränsning: föräldraskapet som ställföreträdarskap upphör förr eller senare.

Till dessa kunde man lägga vissa nyare anspråk på ställföreträdarskap. Anti-abortrörelsen är ju något som vill ställföreträdare det ofödda fostret, på samma sätt som djurrättsaktivisterna vill vara djurens ställföreträdare. Dessa ställföreträdarskap är mycket speciella, och problemet här är på vilkens uppdrag de ställföreträdare, legitimiteten i ställföreträdarskapet.

De ställföreträdanden vi diskuterat sist har en uppsättning egenskaper som skiljer dem markant från övrigt ställföreträdande – de utgör ett sorts *ockuperat* ställföreträdande, där de ställföreträdade inte har någon del i relationen. De visar emellertid samtidigt på behovet av att identifiera ytterligare en handlingsposition, vid sidan av ställföreträdarens, nämligen *företrädaren*.

Företrädandets handlingsposition

Det första man kan konstatera kring företrädarskapet är att det inte är lika lätt att avgränsa som ställföreträdarskapet. Det är inte så tydligt, så explicit, så avgränsat som ställföreträdarskapet, och heller inte så differentierat. Samtidigt är det en handlingsposition som penetrerar ett samhandlingssystem mer genomgående än vad ställföreträdarskapet gör. Det avgörande härvidlag är att man företräder *något*, inte någon. Företrädaren företräder inte i första hand en aktör eller en uppsättning aktörer, han företräder fenomen av ett annat slag. Den som företräder arbetarklassen företräder inte arbetarna som en uppsättning aktörer, i varje fall inte i första hand. Han företräder snarare arbetarklassens intressen, hur man än vill definiera dessa. Den som företräder bilbranschen står i första hand för en uppsättning intressen och resurser av olika slag, och först i andra hand för en uppsättning aktörer. Likaså den som företräder vetenskapen. Vetenskapens företrädare står för en rad intressen, en rad kapaciteter, en försvarlig kunskapsmängd och inte minst en särskild etik. En definition av företrädaren måste alltså se annorlunda ut. Jag vill föreslå följande: En företrädare A *svarar för* en uppsättning intressen, resurser och ställningstaganden hos en avgränsad grupp aktörer *inför* en annan aktör B.

Kärnpunkten i definitionen ligger i termen ”svarar för”. Företrädaren är alltså en talesman av något slag för den verksamhet han svarar för. En talesman är emel-

lertid något annat än en ställföreträdare. En talesman svarar på frågor om en verksamhet, när han blir anmodad till detta. Han talar för verksamheten, men han tar inte beslut om verksamheten mer än någon annan, han är oftast likvärdig alla andra inom systemet. Det kunde lika gärna vara någon annan som företräder. Väsentligt för talesmannens trovärdighet är dock att han är en del av denna verksamhet: när han talar, så talar han *också* för sig själv, men det är verksamheten som gör honom till den han är. Talesmannen, till skillnad från ställföreträdaren, måste kunna säga "vi".

Här tangeras två ytterligare sidor av företrädarpositionen: företrädaren måste också *försvara* den verksamhet han svarar för liksom han måste ansvara för den. Att försvara något innebär att man i sina svar går emot eventuella attacker gentemot den verksamhet man bedriver, och att ansvara för något innebär att man erkänner och tar på sig de konsekvenser som en verksamhet eventuellt kan leda till. Dessutom är företrädarpositionen uppenbart relationell till sin karaktär. Man kan inte vara en företrädare för sig själv, företrädare är man bara *inför* någon, det är den andre som skapar själva företrädarpositionen.

Men vad är det företrädaren "svarar för", eller snarare, för att anknyta till positionsbegreppet, står till svars för? Man kan, till att börja med, företräda en *instrumentalitet*, en uppsättning resurser och kapaciteter. Tänk till exempel på företrädaren för en professionell grupp, som svarar för gruppens förmåga att "leverera", dess kapacitet att tillhandahålla auktoritativa svar. Företrädaren får svara för om man kan bota förkylningar, eller slutförvara kärnbränsle. Det vanligaste instrumentella företräderskapet är emellertid inte kopplat till professionerna, utan hör samman med de enkla samhandlingssystemen. Det är till sådana företrädare vi riktar frågor som: "Har ni klädnypor?", "Går denna buss till Oxhagen?" etc. Dem vi riktar frågorna till är företrädare för verksamheten, eller branschen, som det heter. Här syns skillnaden till ställföreträdaren tydligt. Företrädarna måste svara, men de gör det inte i någon annans ställe – de svarar som en del av verksamheten. De utför inte något som någon annan egentligen skulle göra om han kunde. Att agera i någons ställe är en sak, att svara för något är något annat.

När det gäller mer komplexa samhandlingssystem är det andra aspekter som kommer i förgrunden.¹⁶ Som vi konstaterade företräder företrädaren en resurs. Den som företräder svarar för en sådan tillgång, och i detta ligger också ett åtagande att försvara det han företräder. Till skillnad från den rene ställföreträdaren

är han emellertid själv *involverad* i det han försvarar och han har ett *moraliskt* åtagande, en bindning, gentemot dem eller det han företräder. En präst må agera i Guds namn och ställe, men han företräder kyrkan, dess lära och organisation, som han ju är en del av. Han försvarar kyrkan och tar ansvar för dess handlingar. En politiker må representera ett distrikt eller en uppsättning aktörer men han företräder sitt parti, dess ståndpunkter och val. Läkaren är min ställföreträdare vad angår kunskaperna om kroppen och vilka åtgärder som kan behöva vidtagas, men han företräder inte mig utan sin profession, läkarkåren, med dess övertygelser och ställningstaganden.

Tydligast blir skillnaden mellan företrädare och ställföreträdare hos advokaten, som är den mest renodlade ställföreträdarpositionen. Advokaten och hans klient kan naturligtvis ha band och bindningar sinsemellan, men det är inte särskilt vanligt och det är framförallt inte ett dugg nödvändigt. I vissa sammanhang är det rent olämpligt. Företrädaren har alltså del i och del av det han företräder. Den som företräder mig företräder mig indirekt, genom att företräda något han delar med mig, något vi båda är del av.

Företrädarskap är emellertid något mycket mer allmänt och vardagligt än till och med de exempel vi hittills anfört och därvid socialt sett mycket mer betydelsefullt. Jag tror man kan säga att så snart man har någon form av band och bindningar mellan samhandlande personer, det vill säga så snart vi har ett samhandlingssystem, uppstår möjligheten liksom tvånget av ett företrädarskap. Tydligast blir denna mekanism i parrelationen. I en sådan kan den ene i många fall agera i den andres ställe, men den handlingspositionen är inte den viktigaste dem emellan. Det viktiga är i stället att båda parterna måste företräda det man har *gemensamt*, att man företräder, svarar för, ansvarar och försvarar de band och bindningar som finns *mellan* parterna.

I Diane Vaughans bok *Uncoupling* (1990), som handlar om skilsmässor och hur dessa faktiskt går till, finns rader av exempel på förekomsten av detta företrädarskap och vad som händer med det under äktenskapet och skilsmässan. Två punkter tycks mig speciellt betydelsefulla i hennes diskussion. Den första är hur svårt det är att företräda något fullt ut, att inte ha i varje fall några mentala reserveringar kring de band och bindningar man företräder. Företrädandet är nästan aldrig helt solitt och helgjutet. Det betyder att det nästan alltid finns en frestelse att, så att säga, reservera sig i sitt svaromål. Det finns en spänning, ibland rentav en konflikt, mellan ens persona och det företrädarskap man uppbar. Den andra

punkten är omvänt hur svårt det är att komma ur ett företräderskap. Även om man i ett äktenskap har skiljts åt finns rester av företräderskapet kvar i någon form, även om de ursprungliga känslorna för länge sedan försvunnit. Antingen så att man känner sig föranlåten, eller snarare förpliktigad, att svara för den andre, att försvara denne eller ta ansvar för denne. Eller så att man fortfarande känner sig hatisk och sviken vilket markerar att man fortfarande är orienterad mot en förlorad tesaur av band och bindningar som har devalverats och förlorat i värde, men som ännu inte helt har avskrivits som förlust. Det betyder att de handlingspositioner man en gång intagit är svåra att släppa, att helt komma ifrån.

För de flesta vuxna är sådana företrädanden så all dagliga, så en del av vardagen att man knappast ens tänker på dem som något särskilt. Att företräda sin familj, sin arbetsplats, eventuellt ett politiskt parti har blivit en del av en själv, har sammansmält med ens persona, ingenting man särskilt reflekterar över. En gång i tiden var det nog för de flesta en stor och ganska omvälvande händelse att tillåtas företräda en sådan tesaur, i synnerhet med någon av motsatt kön. Det är svårt att inte minnas känslan av att inte längre enbart vara sitt eget svultna och intill leda välbekanta jag, utan också ha såväl tillgång till som ansvar för en tesaur, en mer eller mindre hemlig skatt av band och bindningar. Man var inte längre bara sig själv, man stod för något mer, och behovet att visa att man företrädde något utöver sig själv var mycket starkt. Därav ringar, smycken, samma kläder, mycket synligt fotografi i plånboken etc. Man ville verkligen företräda. Företräddandet gjorde världen rik, framkomlig och ordnad på ett sätt den annars inte vore, det var företräddandet som inordnade en själv i den sociala världen.

Att företräda det man faktiskt är en del av är således antingen ett starkt behov hos aktörerna i ett samhandlingssystem eller ett tvång som är svårt att komma undan. Är man en del av någonting kan man inte utan vidare komma undan detta, man får oftast lov att acceptera företräderskapet. Det betyder att en mycket specifik social situation är den där någon aktivt *hindras* att företräda något som denne *faktiskt* är en del av, vilket gör företräddandet till något åtråvärt och onåbart, något som kan bli föremål för stridigheter. Sådana situationer upplevs ofta som starkt hotande och nedvärderande. Den ”andra kvinnan” är ju därvidlag en ofta återkommande stereotyp i press och media, en position där man förvägras företräda något man faktiskt är del av och som är betydelsefullt för en.

En annan, alltför vanlig, sådan situation är den som kallas mobbning. En sådan kan ju dels omfatta olika typer av våld men dels bestå av en vägran att företräda

det man faktiskt delar med andra. Man är medlem i klassen eller på arbetsplatsen, men man får samtidigt markeringar att man inte släpps in i det samhandlingssystem som redan finns där, och som man i varje fall på papperet är en del av. ”Du får inte vara med.” Och får man inte vara med så att man erkänns som en del av systemet kan man heller inte företräda det.¹⁷

Låt mig dröja något vid mobbningsituationen eftersom den är en så specifik variant av samhandlandet. Det som kännetecknar en sådan situation är att offret befinner sig i en situation som han eller hon inte kan lämna, i varje fall inte utan grava konsekvenser. Det rör sig om skolan, där vi ju dels har skolplikt, dels behöver utbildning; arbetet, som vi behöver för vår utkomst; kasernen, där vi har skyldighet att befinna oss, etc. I de allra flesta andra sammanhang har vi möjlighet att lämna och gå någon annanstans. Här gör man det endast med stora svårigheter. Det är dessutom situationer där vi kommer att vistas under lång tid och där vi till råga på allt är ganska godtyckligt inplacerade.

Det som också kännetecknar en sådan exklusionssituation är att offret inte förefaller kunna göra något för att ändra situationen. Här är det instruktivt att jämföra med normbrytaren som också kan stötas ut, men som genom egna handlingar – bekännelse och avbön – kan återinträda i gemenskapen. Detta är ingen utväg för den mobbade. Eftersom denne inte brutit mot något kan han eller hon heller inte bekänna något eller göra avbön för något. Samma sak kan igenkännas i etnisk, könsmässig, åldersmässig eller klassmässig diskriminering. Kärnan i dessa är en vägran från någon att erkänna någon annans företräderskap. Att förvägras företrädesrätt är alltså att hamna i en situation, där man *saknar handlingsposition*. Genom att man förvägras rätten att företräda, har man ingen position i det system där man faktiskt befinner sig, och eftersom man inte kan ta sig därifrån kan man heller inte etablera en alternativ position. Detta skulle jag gissa utgöra grunden för den handlingsförlamning och passivitet som verkar känneteckna de flesta mobbade och de flesta diskriminerade.

Denna aspekt av företräderskapet indikerar samtidigt en innebördsglidning i uppfattningen om den sociala utbytbarheten och outbytbarheten som sällan uppmärksammas. Att vara individuell, socialt outbytbar, kan betyda två radikalt olika saker. Det kan markera hur värdefull individen är, hans oersättlighet, men det kan också markera hans låga bytesvärde – ingen vill så att säga byta till sig individen i fråga och därmed inte heller ha honom som företrädare i något sammanhang. Detta betyder att företräderskapet tillhandahåller två gränspunkter av påtagligt

stabiliserande slag, såväl för individen själv som för det sociala system i vilket han ingår. I och med att personen är utbytbar vad beträffar det samhandlingssystem han företräder, markerar företräderskapet en *lägstnivå* för värderingen eller uppskattningen av personen i fråga. Han/jag är åtminstone lika bra, lika värdefull, lika uppskattad etc som någon annan. Han/jag är inte sämre men möjligen bättre. Ett sådant konstaterande låter ju inte så upphetsande men är fundamentalt. Om företräderskapet skulle förvägras en kan man ju inte konstatera ens detta. Den mobbade markerar just denna linje.

Företräderskapet kan emellertid också markera att man inte är mer än företrädare för ett visst samhandlingssystem och ger därmed en *högstnivå* för uppskattningen av individen – som företrädare kan man inte värderas högre än vad det samhandlingssystem man tillhör värderas till. Att företräda något kan alltså, under olika omständigheter, vara individuellt expanderande eller individuellt kontrakterande. I Durkheims terminologi kunde man säga att företräderskap är anti-anomiska.

Vem har jag framför mig?

De begreppsliga relationerna mellan ställföreträdare och företrädare är som synes inte alltför komplicerade men i den sociala verkligheten tenderar positionerna att glida samman och bli diffusa. Ställföreträdaren måste också agera företrädare, vilket komplicerar handlandet. En ställföreträdare är en person med ett uppdrag, han agerar i ett specificerat sammanhang, i ett rättsligt mål, en gudstjänst, eller under en parlamentssession. Han agerar med andra ord under begränsade omständigheter, med begränsade medel och under begränsad tid, begränsningar som markerar att ställföreträdaren ersätter någon. Ställföreträderskapet är alltså omgärdat av begränsningar och villkor som det är viktigt för aktören att iakttaga. Likväl kan han eller hon under ställföreträderskapet se sig själv också som företrädare: jag agerar inte bara i någons frånvaro utan också i kraft av min tillhörighet till något; jag är inte blott en ersättning utan genom min närvaro blir något annat närvarande som jag själv tillhör.

I vissa sammanhang är en sådan koppling oproblematiserad, i andra djupt problematisk. Företräderskapet utövas under andra betingelser än ställföreträderskapet, företrädaren agerar inte så villkorat som ställföreträdaren. Företrädaren är redo att stå till svars för något visst under mer obegränsade omständigheter och tid, och med mer obegränsade medel, vilket också betyder att det är svårt att

komma undan ett företrädarskap – företrädare är man mer eller mindre hela tiden, vare sig man vill det eller inte. Självklart tenderar emellertid dessa positioner att glida samman och bli praktiskt svårurskiljbara. När befinner man sig i den ena handlingspositionen och när i den andra? När är det en ställföreträdare man möter och när en företrädare?

Prästen är ett tydligt exempel på det vanliga förhållandet att man kan vara såväl företrädare som ställföreträdare inför samma uppgift. När han ”löser och binder” är prästen Guds ställföreträdare. Det är Gud som löser och binder, men han gör det indirekt genom sitt verktyg, prästens hand. Det är Guds vilja, Guds nåd och Guds kraft som strömmar ut ur denna. Samtidigt är prästen ofrånkomligen en företrädare för den kyrka han är en del av. Till skillnad från Gud är kyrkan en organisation i världen, med världsliga intressen, och en präst måste i alla sammanhang företräda dessa, försvara kyrkan, och ansvara för dess intressen. Det som kan hända är att aktören spränger kopplingen mellan de två positionerna, som Luther eller Savonarola. Denna möjlighet är strukturellt inbyggd i prästrollen – att tjäna Gud mer än människor – och även om få synliga separationer finns, utgör det förmodligen en sorts mental förkastningsspricka hos många prästerliga aktörer. I den svenska kyrkan finns ju frågan om kvinnliga präster närmast institutionaliserad som en sådan spricka.

Hos politikern finns samma spricka mellan företrädarskap och ställföreträdarskap. Parlamentariska politiker är alltid ställföreträdare för en bestämd grupp aktörer. Parlamentarikern representerar ett visst område med dess aktörer och förväntas agera i parlament och andra församlingar som dessa skulle göra om de var i politikerns ställe och hade dennes insikter och politiska förmåga. I alla parlamentariska system är merparten av politikerna också företrädare för ett parti. De har ett moraliskt åtagande att ställa upp för partiet och inte skada det genom handlingar som går emot viktiga partilinjer. Det betyder att i speciella sammanhang kan ställföreträdarskapet och företrädarskapet komma i kollision med varandra – det partiet vill kan gå emot dem politikern företräder. Vad som därvidlag är starkast är olika i olika nationella system, beroende på partistruktur och valordning. I system med enmansvalkretsar blir ju ställföreträdaren automatiskt starkare än i system med proportionella val. Situationen kan dessutom kompliceras av vilka föreställningar politikern har om de intressen han vill verka för i parlamentet. Är det partiet som ytterst står för dessa intressen, och som man därför bör underordna sig oberoende av vad väljarna råkar tycka i en enskild fråga, eller

är det de som faktiskt valt honom eller henne, som ytterst står för de intressen han vill företräda?

Den professionelle läkaren agerar i vårt eget ställe i frågor som rör vår kropp och vår hälsa. Samtidigt företräder han läkarkåren, en mycket stark gruppering i samhället, van att bli tagen på allvar och van vid att dess verklighetsbeskrivning accepteras som gällande (se Lindgren 1992). Men är läkarens omdöme om mitt fall därmed oproblematiskt? Alla vet att det finns andra medicinska perspektiv, och alla vet att läkarkåren förkastar dem och försöker trycka ned dem. Dessutom blir folk inte alltid friska trots att de lyder sina läkare, och ibland, förefaller det, på grund av att de lyder sina läkare. Så vad ska man göra?

Häri ligger alltså en fundamental osäkerhet i allt samhandlande: *vem är det jag har framför mig?* Ställföreträder den jag samhandlar med mig själv, som man kan önska i fråga om till exempel läkaren, eller företräder han något annat som jag själv inte delar, men som jag möjligen kan lita på? Denna fråga kan bara besvaras i termer av förtroende.¹⁸ Jag litar på att den som sitter framför mig företräder mitt intresse, jag har förtroende för personen eller för den bransch han representerar. Företräddandet identifierar den jag har framför mig och kan alltså också försäkra mig om att det är lönt att samhandla, en försäkran som dessutom inte behöver ta hänsyn till den speciella personen utan endast vad denne företräder. Denne måste kunna belägga sitt företräderskap, visa sin polisbricka, sin läkarlegitimation, sitt uppdrag som telefonreparatör. Då först vet man att ens samhandlingar blir meningsfulla, att det är lönt att samhandla. Och därvid spelar det ingen avgörande roll om den individ vi samhandlar med inte lever upp till våra förväntningar. Företräder individen något man redan känner till vet man att man kan få rättelse, vi har en försäkran om att vårt handlande inte utnyttjas.

Bakom såväl företrädare som ställföreträdare kan man tala om utvecklade förtroendesystem, vilka finns av lite olika slag. En sådan typ är det *formellt rättsliga* förtroendesystemet, som exempelvis står bakom professionella aktörer, det vill säga bakom ställföreträdare. I ett sådant fall garanterar systemet aktörernas kapaciteter, i första hand genom beslut om vad de ska kunna och hur deras kunskaper kan kontrolleras. I andra hand garanteras kapaciteten genom möjligheten till rättelse för dem som blir felaktigt behandlade, liksom av möjligheten att den felaktigt handlande prickas för tjänstefel eller brott. Bakom företrädare, exempelvis inom vetenskapen, finns en sorts *informellt disciplinära* förtroendesystem, där kontrollen är kollegial och där ingen beslås med tjänstefel, men däremot kan

avslöjas som fuskare. Skillnaden här har att göra med att företrädaren inte gör något, han svarar bara för något. Detta kan emellertid kompliceras, vilket vi strax återkommer till.

Sociala situationer där aktörerna inte företräder något annat än sig själva är därför definitionsenligt riskabla situationer. I sådana situationer uppstår mycket snart behov av, och erbjudanden om, beskydd. Vi behöver någon eller något utöver oss själva som kan garantera våra handlingar liksom andras handlingar gentemot oss. I helt okända sammanhang fungerar inte de vanliga mekanismerna – löften, eder, et cetera – utan man måste lita till andra. En ställföreträdare kan dra in oss själva i det sammanhang ställföreträdaren företräder. Ta, som ett exempel på detta, vad en neapolitansk kusk utbrast 1863:

I am a murdered man. I bought a dead horse who does not know his way around, wants to follow only the roads he likes, slips and falls on slopes, fears squibs and bells, and yesterday he fledged and crashed into a flock of sheep that was barring the way. A camorrista [den neapolitanska maffian] who protects me and used to control the horse market, would have spared me from this theft. He used to check on the sales and get his tip from both buyers and sellers. Last year I wanted to get rid of a blind horse and he helped me to sell it as a good one, for he protected me. Now he is in jail and I was forced to buy this bad horse without him. He was a great gentleman!
(Gambetta 1988: 171)

Låt oss summera de tankelinjer vi dragit fram så här långt: att vara ställföreträdare åt någon och att företräda något är två olika sätt att agera, som är underställda skilda krav och betingelser. Dessutom kan de i olika sammanhang kollidera med varandra. Dynamiken i detta påverkar ofrånkomligen samhandlandet. Tolkningen av en aktörs agerande blir olika om man ser det utifrån ett företräderskap eller ett ställföreträderskap.

Det är en avsevärd skillnad om en advokat ställföreträder en anklagad eller kan misstänkas företräda hans intressen, i den bemärkelse vi diskuterat. En ställföreträdande advokat agerar utifrån begränsade omständigheter, själva anklagelsen, och det han företräder har bara indirekt med den anklagade att göra. Han företräder i stället rätten, lagen eller rättssamhället mot eventuella försök att korrumpiera detta. Han hävdar klientens likhet inför lagen och kontrollerar kritiskt beläggen för den anklagades skuld. Mot åklagarens negativa tolkning av beläggen tillhandahåller han den positiva motsvarigheten, allt i rättsäkerhetens intresse. Om advokatens agerande i stället skulle ses som ett företräderskap för den åtala-

de, där den åtalade och advokaten delar ett gemensamt intresse, skulle hans handlingar i stället ses som lagvrängeri, där han använder lagens bokstav för att driva igenom något som går emot rättssamhället. I ett sådant fall är det alltså en drastisk skillnad mellan att agera som ställföreträdare och att handla som företrädare.

Samma sak gäller för prästen: är det Gud som talar genom prästens mun eller är det kyrkan, vilket ju inte automatiskt är detsamma. "Egentligen har du nog rätt, sade den oroliga systemen, man borde frukta Gud mer än bröderna" (Doyon 1975: 210). Kyrkan är en institution i världen med världsliga intressen och prästen är ofrånkomligen en del av denna med egna världsliga intressen inom dess ram. Så är det Guds ärenden prästen går eller är det kyrkans? Drivs politikern på motsvarande sätt alltid av omsorg om de väljare han ställföreträder eller de intressen han säger sig företräda? Finns inte alltid möjligheten och misstanken att han anpassar sitt beteende till de specifika intressen hans parti kan ha i vissa frågor och kan inte dessa intressen snarare vara relaterade till makthänsyn än till väljarna? Kan inte väljarnas bästa och de åberopade intressena vara en kuliss för partiets egna intressen eller hans egna personliga intressen inom partiet. Och även om man inte vill tillvita någon att vara korrupt så finns det en gräzon där det egna partiets maktinnehav alltid måste sägas vara bättre än att motståndarna sitter vid makten, även om det innebär att man får lägga väljarnas frågor på is.

Exemplen är självfallet banala, men visar likväl, omsatta till andra situationer, ett genomgående problem i all form av samhandlande. Två tolkningsramar står hela tiden i beredskap att brytas mot varandra och ge helt olika versioner av vad en handling innebär. De två positionerna inducerar, så att säga, en strukturell misstänksamhet i samhandlandet: Jag kan lita på en ställföreträdare, eftersom jag vet under vilka betingelser han handlar. Men jag kan inte på samma sätt lita på en företrädare, för en företrädare riskerar alltid att ha dolda intressen. Vad är hon eller han egentligen ute efter? Och om då ställföreträdaren samtidigt är en företrädare? Detta är naturligtvis inte alltid fallet, men det inträffar tillräckligt ofta för att det ska bli problematiskt.

Möjligheten av detta tolkningsskifte får betydande konsekvenser i sammanhang där man misslyckas med sitt ställföreträdande eller är svag som företrädare. Ställföreträdaren är ett instrument för någon annans vilja och utför det den företrädde skulle göra om han hade ställföreträdarens kapaciteter, resurser eller möjligheter. En ställföreträdare kan misslyckas med ett uppdrag, han lyckas inte åstadkomma uppgiften X. Advokaten kan misslyckas med att få sin klient fri;

politikern kan misslyckas med att få igenom ett förslag som gynnar hans väljare, eller med att hindra ett förslag som missgynnar dem. Den relevanta reaktionen på ett misslyckande från de ställföreträdade är väl vad som sades av en klient till sin advokat efter ett förlorat mål – ”Du är nog inte så jävla bra!” (Silbersky 1974). Ett sådant misslyckande har emellertid begränsade konsekvenser. Målet förloras, politikern lider en förlust. Den misslyckade ställföreträdaren får knappast nytt förtroende, men konsekvenserna stannar oftast vid detta.

Till skillnad från ställföreträdaren är företrädaren inte ett instrument för någon eller något. Han företräder något han själv är en del av, han representerar något för vilket han själv står till svars, något han ansvarar för. Företrädaren förväntas ställa upp för det han företräder, svara för detta inför någon tredje person. Hans styrka som företrädare speglar styrkan hos det han företräder. Han förväntas däremot inte göra något särskilt, åstadkomma något instrumentellt.

Ett misslyckat positionstagande får därmed helt olika karaktärer. Den misslyckade ställföreträdaren har vi redan beaktat. När företrädarens misslyckas, däremot, har han inte kunnat försvara verksamheten – och han har därmed inte tagit sitt ansvar som del av denna verksamhet. Då räcker det inte med att konstatera att han inte var ”så jävla bra”. Ett sådant misslyckande kommer snarare att uppfattas och kännas som en sorts *svek* från företrädarens sida. Antingen måste företrädaren lyckas, eller så måste han visa att han försökte lyckas så långt hans krafter förmådde. En företrädare måste ”offra sig”, annars sviker han. Han sviker dem han verkar tillsammans med, han har inte tagit sitt ansvar som del av verksamheten, vare sig det gäller fotboll, äktenskap eller politik. Den misslyckade företrädaren riskerar att förkastas *moraliskt*, inte instrumentellt. Han är en svikare och steget är inte långt till att han också möjligen är en förrädare. Ställföreträdaren har problem med sina externa uppdragsgivare, företrädaren med sina likar.

En belysande situation ur denna synpunkt var de rättegångar som fördes mot ”folkets fiender” under det sovjetiska 30-talet.¹⁹ Ett sakförhållande som ofta för- anledde denna beteckning gällde uppfyllandet av femårsplanerna, påbörjade 1928. Om planen inte uppfylldes vände man sig mot dem i ledningen. Det var deras agerande som gjort att målsättningen inte uppnåddes. Det spelade härvidlag ingen roll om de inte fick material eller reservdelar utifrån. De hade misslyckats, det var den avgörande punkten. Men det var inte på grund av oskicklighet eller otur eller omöjliga villkor de hade misslyckats, skäl som hade varit adekva-

ta vad gäller professionella eller andra ställföreträdare. Genomgående i all diskussion var att misslyckandet skett på grund av sabotage, förräderi. Det betydde att ledningen inte sågs som ställföreträdande professionella, inte heller som företrädare för partiet, utan som företrädare för något dolt, fientligt till partiet. Eftersom partiet emellertid inte kunde misslyckas, måste ett faktiskt misslyckande bero inte bara på att personen svek sin uppgift utan på att han var köpt av fienden och företrädde den.

Den vanligaste situationen för denna tolkningsförskjutning ligger emellertid i personliga relationer. I vänförhållanden och parförhållanden är spänningen mellan företrädandet och ställföreträdandet alltid akut. Jag förväntas svara för förhållandet så snart det ställs till svars, och jag väntas också ställföreträda den eller de andra i relationen, om jag hamnar i en situation där jag kan göra något för dem. Underlåtenhet att ställföreträda i ett sådant sammanhang får omedelbara konsekvenser för mitt företrädarskap. Ansvarar jag verkligen för företrädarskapet om jag underlåter att ställföreträda, där det är möjligt för mig att göra det?

Det finns, avslutningsvis, ytterligare en aspekt av Sovjetexemplet som är värd att ta upp, främst för att det pekar på ett mycket vanligt sätt att använda företrädarrelationen – nämligen *det ofrivilliga, tillskrivna företrädarskapet*. I exemplet tillskrivs de anklagade en dold tillhörighet till fienden, det må i dessa fall ha gällt Tyskland, Japan eller någon inre fiende som Trotsky. De ofrivilliga företrädarna förväntas därmed svara för såväl handlingar som intentioner hos den grupp eller kategori, till vilken de föreskrivs företrädarskap. Detta är en av de avgörande mekanismerna vid etableringen av alla former av outsiders.²⁰

Tre begreppsliga tolkningar

Den tanke som speglats i diskussionen ovan är att konstellationen ställföreträdare/företrädare är central för den sociologiska diskussionen. De två länkade handlingspositionerna sammanfattar en rad aspekter av sociologisk teoribildning kring handlingsproblematiken och tillhandahåller dessutom ett i viss mån nytt perspektiv på dem. Om det nu är så att detta är ett centralt perspektiv på det sociala måste det vara möjligt att formulera en rad redan använda sociologiska begrepp i termer av företrädare/ställföreträdare. De närmaste sidorna kommer därför att ägnas ett par *skisser* med det syftet.

*

En av den sociologiska traditionens grundläggande teorier, det vill säga en av dem som givit upphov till en distinkt forskningstradition, bygger explicit på dialektiken mellan de två handlingspositioner vi diskuterat ovan – den symboliska interaktionismen (Mead 1982). Att denna teori är uppbyggd kring ett sorts dialektiskt spel mellan roller har ju blivit en truism i sociologin och socialpsykologin, men det i mitt tycke intressanta här är att dessa roller, dels snarare består av ett etablerande av handlingspositioner än roller, dels är av de två olika slag vi har skisserat ovan som föreläsare och ställföreläsare.²¹

Som jag har uppfattat den symboliska interaktionismen är dess kärnpunkt den process som brukar betecknas som rolltagning – *taking the role of the other* – en process som man mycket väl kan betrakta som en sorts naturalistisk mekanism. Det naturalistiska med processen är att den förefaller vara elementär i Johan Asplunds bemärkelse (Asplund 1987). Det vill säga: den resulterar inte från någon inlärning eller från några andra omständigheter än att det finns levande handlande varelser runtomkring en. Denne andre från vilken man tar rollen kan i princip vara vem som helst, men är naturligtvis sällan det. Den andre är någon vi har viktiga relationer till. I och med att vi har att göra med en naturalistisk process krävs det inget beslut – och därmed ingen medvetenhet och därmed ingen jaguppfattning – för att ta en annan roll. Det är rolltagningen som är det ursprungliga, inte medvetenheten, beslutet eller jaget. I och med att vi tagit denna roll har vi ställt oss i en handlingsposition där vi kan få syn på oss själva.

De vanliga illustrationerna till denna tanke är ju barnet som upprepar de ord, åtbörder och gester som dess föräldrar har riktat mot det, det vill säga som repeterar olika situationer mellan sig själv och föräldrarna och där barnet spelar alla rollerna, tar över föräldrarnas roller och spelar dem gentemot sig själv. Genom denna rolltagning börjar alltså två saker framträda. Dels ett motstånd för handlingen i form av barnets eget själv som det därmed kan få syn på utifrån.²² Dels en handlande vilja som agerar gentemot detta själv, det man kan uppmärksamma som jaget. Rolltagningen ger den distans som gör att barnet kan se en uppsättning behov, önsksningar och känslor som sina utan att det därmed består av dessa behov, önsksningar och känslor. Rolltagningen etablerar över tid två saker: för det första vad man *har* av kapaciteter och resurser; och för det andra vem man *är*.

Det man kan invända emot i denna beskrivning är i mitt tycke begreppet ”roll”.

Det man uppenbarligen avser härvidlag ligger mycket närmare det jag kallat handlingsposition än det gör rollbegreppet. En roll är ju främst en viss avgränsad handlingsrepertoar, medan det avgörande i diskussionen ovan är just positionen – möjligheten att ställa sig vid sidan av sig själv. Att ta någon annans handlingsposition är att tillskansa sig eller få en uppsättning handlingsmöjligheter man annars inte har. Utifrån denna position kan man sedan agera den andres handlingsrepertoar eller ändra dennes handlingsrepertoar. Det är själva handlandet – *the act* – som är det avgörande, inte vad som föreskrivs för en viss roll.

I vår terminologi skulle vi säga att rolltagningen är ett ställföreträderskap. När barnet tar pappans eller mammans roll agerar det i denna förälders ställe gentemot sig själv. Barnet förmanar sig själv, förklarar för sig själv, lirkar med sig själv. Barnet agerar som föräldern skulle agera om denne vore där – *parente nomine agere*. Basen för detta ställföreträdande liksom för allt ställföreträdande är den ställföreträddes *frånvaro* i handlingsituationen. Föräldern kan inte agera på grund av sin frånvaro men ställföreträds i barnets värld genom att barnet själv tar över föräldrarnas agerande. Ställföreträddandet är därmed en avgörande viktig betingelse för social kontinuitet, föräldern är med även när den inte är där.

Det finns emellertid ytterligare en aspekt i rolltagningen som gör termen handlingsposition rimligare än rollterminologin. När barnet själv leker mamma, pappa, barn tar det inte bara mammans eller pappans roller, det tar, eller konstruerar, även barnets roll. Barnet agerar kinkigare eller bråkigare eller följsammare än det brukar. Det är ett spelat barn som svarar på de spelade föräldrarnas handlingar. Genom leken kommer därför dess egen handlingsposition att byggas. Och denna position är inte en ställföreträdarposition. I denna position svarar i stället barnet för barnet gentemot föräldrarna. Rolltagningen blir härvidlag ett företräderskap.

Också på en annan punkt markeras handlingspositionerna. Meads teori om självets utveckling stannar ju inte vid rolltagandet, ställföreträderskapet är i så måtto bara det första steget. Det som följer, Meads snilledrag, är att ställföreträddandet kan *generaliseras*, allmängöras från distinkta personer till allmänna principer eller allmänna värden. Gången i detta är fortfarande rolltagandet, som inte upphör i och med att man lämnar barndomen. När ställföreträderskapen på detta sätt börjar ackumuleras inträder, för det mesta i varje fall, en sorts generaliseringsprocess. De tagna positionerna förser en med ett material, ur vilket man kan dra mer övergripande värden, principer och ställningstaganden. Snarare än att

styras av den distinkta person det rörde sig om i barndomen kan man nu låta dessa värden och principer bli styrande för ens agerande. Därmed sker också en sorts byte av handlingsposition. Som aktör handlar man inte längre som någon ställföreträdare utan som en företrädare för vissa värden, eller för vissa grupper som omfattar dessa värden. Eller för en bestämd och definierad jaguppfattning. Att agera utifrån en generaliserad andre är att agera som företrädare för något.

*

Med tanken om företrädarskapet lyckas man också belysa en av sociologins mest bekanta begreppsliga solitärer, karisman och den karismatiska ledaren. Termen "karisma" har genomgått en påtaglig urvattning såväl från sitt religionshistoriska ursprung som från sin Weberska gestaltning. Idag betyder det knappast mer än att någon är fängslande eller har en vinnande personlighet. I sitt ursprungliga skick stod termen emellertid för något distinkt mer.

De karismatiska egenskaperna, skriver Weber, är sådana att de inte är nåbara för vanliga personer, de kan inte tillägnas, utan de ses som gudomligt ursprungna eller exemplariska (Weber 1965: 359). De är nådegåvor, godtyckligt påförda särskilda bärare utan att dessa på något sätt gjort sig förtjänta av dem. De är inte gudomliga belöningar, de är uttryck för gudomlig suveränitet.

Det specifika med den karismatiska är att han *är* det han företräder, aktören och det företrädda är ourskiljbart. Jesus är sina ord och gärningar. Det finns ingen civil Jesus, ingen privatperson Jesus vid sidan av det han står för. I så måtto utgör karisman företräddandets ändpunkt. Den karismatiska har inte, som vi andra, några inre reservationer gentemot det han företräder, han är gjuten i ett enda stycke. Han gör ingen skillnad på sig själv och sitt företräddarskap. Han har heller inga åtaganden utöver det han företräder. I stället är allt han gör en del av företräddandets. Samtidigt är den karismatiska alltid något mer än sig själv, hans anhängare väntar sig alltid något extra utöver vad som redan har givits. Den karismatiska har en gärning att leva upp till och så länge denna inte är fullbordad, måste han fortsätta agera.

På alla de punkter där det ordinära företräddandet normalt begränsas är det karismatiska handlandet obegränsat: inga inre reservationer, inga andra åtaganden. Det karismatiska handlandet kommer därvid att ge relief åt det ordinära företräddarskapet, som på motsvarande sätt kan vara fyllt med inre reservationer,

konkurrerande åtaganden och därmed underlåtenheter att försvara och ansvara för det man står för. Denna typ av anslutning till ett företräderskap är det normala. I de allra flesta fall av företräderskap har vi en del inre reservationer – hur skulle man kunna undgå det? I de allra flesta fall har man också andra åtaganden som konkurrerar med vårt företräderskap. Misstanken om svek och bedrägeri är därmed aldrig helt obefogad eller ogrundad. Så icke kring det karismatiska handlandet – ”löftena kunna ej svikas”. Tankar om svek och bedrägeri är i sådana fall omöjliga. Svek kan inte förbindas med det exemplariska och bedrägeri har ingen plats i det helgjutna.

I de fall en sådan karismatisk ledare faktiskt sviker kan konsekvensen bli omvälvande. Det kanske märkligaste av sådana fall var den judiske messias på 1600-talet, Sabbatai Sevi. Sevi fick anhängare i hela judendomen, den europeiska såväl som den orientaliska, att hylla honom som Messias.²³ Därefter avföll han till Islam, efterlämnande en judendom i total förvirring, där grunden till den moderna östjudendomen lades.

En annan sak som är utmärkande för karisman är de problem som är förknippade med dess rutinisering; omöjligheten att överföra den från person till person eller generation till generation. Karisman omvandlas vid sådana överföringar antingen till ett traditionellt ledarskap eller till ett byråkratiskt. I våra termer betyder detta att det företräderskap som utmärkte karisman splittras upp till ställföreträderskap och normala företräderskap, där någon går in i den karismatiska ställe, och tar över och förvaltar dennes handlingsposition. Det betyder i enlighet med diskussionen ovan att det den karismatiska stått för omvandlas till något löpande, något rutiniserat, något institutionaliserat. Kravet på något mer, något ytterligare skjuts på framtiden.

*

Till sist några ord om ett av de klassiska begreppen i den sociologiska begreppsapparaten, begreppet social roll. Begreppet används kontinuerligt inom sociologin, men det är samtidigt otvetydigt att det hade sin höjdpunkt under 50- och 60-talen.²⁴ Idag används begreppet som ett ganska självklart och oproblemiskt deskriptivt begrepp. Under det tidigare skedet uppfattades roll i stället som ett förklarande begrepp och rollteori som en stark förklarande teori. Därmed var det också ett begrepp kring vilket tekniskt begreppsliga diskussioner uppstod och utvecklades.

Utgångspunkten för diskussionen kring roller var Parsons *The Social System* (1964: 25f) i vilken aktörer förekom just som roller. Det vill säga: i den mån man överhuvudtaget var med i det sociala systemet var man det som roll och ingenting annat. Utifrån Parsons kom emellertid rolldiskussionen att utveckla sig till en alldeles egen diskussion med den sorts speciella akademiska finlir som snart gjorde den helt överskådlig. När sedan diskussionen om roller kopplades samman med den scientistiska sociologin hamnade man i teoretiskt omöjliga situationer av typen hur man bestämmer modersrollen. Den tekniska diskussionen upphörde på 70-talet och begreppet roll kom att användas i huvudsak med sin vardagliga innebörd. Jag går inte in på dessa problem här. Jag ska endast försöka säga något om roller i relation till denna artikels distinktion.

Det rollbegreppet klarar att hantera är en uppsättning distinkta, traderade och mycket synliga handlingsrepertoarer. I så måtto fyller det en specifik uppgift i den sociala analysen. Det fyller emellertid också en speciell uppgift i relation till vår distinktion: en roll inbegriper såväl ett företrädande som ett ställföreträdande. Till skillnad från våra andra exempel ligger det emellertid ingen klyvnad i detta dubbla positionstagande. Prästen som ställföreträdare Gud och företräder kyrkan eller advokaten som ställföreträdare sin klient och företräder rättssamhället måste hantera två positioner i möjlig konflikt med varandra. Den enskilda modern (eller någon annan rolliknande handlingsrepertoar) agerar emellertid i modersrollens ställe, samtidigt som hon företräder eller svarar för moderskapet så att säga. Rollen som specifikt handlingsmönster består alltså av ett sammansmältande av ett företrädarskap och ett ställföreträdarskap, utan den motsättning som kan förekomma i andra sammanhang. Detta ger rollen som handlingsmönster såväl en påtaglig stabilitet som en lika påtaglig svärföränderlighet.

Slutord

Diskussionen i denna artikel är en första ansats kring begreppet handlingsposition. I mitt tycke är det en lovande sådan. Positionsparet företrädare/ställföreträdare är ett begreppspar i termer av vilket vi kan diskutera rollteori, symbolisk interaktionism, karisman etc, och se dessa utifrån en gemensam begreppslig sikt-punkt – och, vilket är det avgörande, vi kan göra det utan att förminska dessa begrepp, utan att släta ut dem till något mer intetsägande. Detta gör det möjligt att hävda att företrädandet och ställföreträdandet är mer basala sociala fenomen än de andra. Dessa fenomen går sedan igen i delvis annorlunda former inom en

vid ram av sociala förhållanden, där de vi tagit upp här enbart är ganska godtyckligt valda sådana. Jag vill avsluta denna diskussion med ett försök till sammanfattning av diskussionen kring handlingspositioner.

För mig framstår alltså de två handlingspositionerna företrädarskap och ställföreträdarskap som centrala sociologiska kategorier, det vill säga kategorier man inte kan undkomma så snart man arbetar med någon form av handlande. Det handlingspositionerna markerar är ju att allt handlande förutsätter närvaron av andra, att handlande inte kan vara individuellt utan att det förutsätter mer eller mindre komplexa sociala sammanhang. Vi kan aldrig bara handla: vi handlar som någon eller något eller för någon eller något.

Det som gör de två positionerna centrala är att de är förbundna med speciella tvingande logiker. Handlingsteorier som de rationalistiska eller de identitetsgrundade förlägger i stället handlandet till aktören. Detta är förhållandet även om man medger att yttre förhållanden påverkar aktörens val av handling. För att få effekt måste denna påverkan ta vägen över aktören. Så är inte fallet med tanken om handlingspositioner. Här är det istället så att positionen ger en uppsättning regler och villkor för handlandet. Handlandet formas av något som ligger *mellan* aktören och den han agerar emot.

Det finns inte så många sociologiska fenomen som är av den karaktären. Det man närmast kommer att tänka på är kanske gåvan, för att nu återknyta till Marcel Mauss. Sociala kategorier av det slaget, det vill säga kategorier förbundna med speciella logiker, är centrala därför att man inte undkommer att beakta dem. De gör sig synliga vare sig man vill eller inte. Det är dessa logiker som gör att företrädarskap och ställföreträdarskap kan diskuteras utan att man går in på de konkreta situationer där de förekommer. Detta betyder att handlingspositioner ska betraktas som *fasta enheter i en interaktiv struktur*, "själva roten i det normala sociala livet" för att tala med Mauss (1997: 90). På samma sätt som gåvan drar med sig en rad handlingsmönster gör också handlingspositionerna just detta. Vi undkommer dem inte när vi agerar. Vi använder dem mer eller mindre medvetet, men vi får också finna oss i att de reglerar vårt handlande.

Detta reser samtidigt frågor om vilka eventuella andra handlingspositioner som kan finnas. Jag vill hävda att antalet sådana positioner är förhållandevis få.

Men vi agerar trots allt inte som företrädare eller ställföreträdare i allt samhandlande, och det som faller vid sidan av är idel välbekanta typer av handlande. Hit hör exempelvis det *personliga* samhandlandet.

Ett *personligt* samhandlande är ett som enbart är relaterat till *persona*. Det handlar om situationer där ålder, social ställning, utbildning, inkomst, kön, sociala bindningar med mera inte kan, och inte får, inverka. Med så stränga krav kan det inte råda någon större trängsel i kategorin ”personligt handlande”. Kanske är det rentav begränsat till det personliga samtalet. I ett sådant är man socialt naken, ansikte mot ansikte, på det sätt som Martin Buber beskrivit i en lång rad skrifter:

Den främsta förutsättningen för ett äkta samtal är att var och en inför sin samtalspartner verkligen menar just denna andra människa. Jag upplever att hon till sin existens är en annan; att hon på just detta, för henne unika och särpräglade sätt till sitt väsen är annorlunda än jag. Jag accepterar den människa jag står inför, så att mina ord kan riktas med största allvar till henne, just till den hon är. (Buber 1995: 43)

Till skillnad från det företrädande samtalet förs ett sådant samtal mellan två eller flera outbytbara aktörer och är byggt på närhet och öppenhet i känslor, kunskaper om varandra och beredvillighet att ta emot argument.

När man ska karakterisera ett sådant handlande hamnar man snart i beråd. I en mening framstår det som gediget osocialt, i en annan mening som det kanske starkast sociala fenomenet överhuvudtaget. ”Personligt handlande” tycks alltså vara ett slags gränsbegrepp.

Det kan i detta hänseende vara instruktivt att jämföra det personliga handlandet med karisma. Det personliga samtalet utgör antitesen till det karismatiska handlandet, men blir därmed, paradoxalt nog, också likt detta. I det karismatiska handlandet finns i princip inget personligt, endast företrädande, inga inre reservationer av personligt eller annat slag. I det personliga samtalet finns inget företrädande, endast närvaro. Det betyder emellertid att det heller inte finns några inre reservationer. I såväl det karismatiska handlandet som det personliga samtalet sker allting på ett plan. I likhet med karisma är det personliga samtalet ett undantag – visserligen ett frekvent sådant, men ett undantag likafullt. Vi för sådana samtal endast med speciella personer och ofta under speciella omständigheter. Däremot kan man, och de allra flesta har rent av behov att, gång efter annan återvända till en position där ens persona kan komma till uttryck.

Innebörden av allt detta är att det personliga samtalet inte infinner sig per automatik. Tvärt om är det resultatet av att man, tillfälligtvis, kämpat sig ur sina vanliga företrädanden och ställföreträdanden. I så måtto, tycks det, rör det sig om en

handlingsposition: man kommer bara dit genom att ta sig ur andra positioner, eller snarare genom att sätta dem inom parentes. Väl där är man dessutom underställd det personliga samtalets regelverk och logik. Till den logiken hör att det personliga samtalet upplöses om företräderskap och ställföreträderskap introduceras i det. Den personliga handlingspositionen ger alltså ett tillfälligt fribrev från det sociala.

Inledningsvis föreslog jag att handlingspositioner är sociala bromsmekanismer, hinder i den interaktiva strukturen som förhindrar att persona tar över. Paradoxalt nog kan vi säga att det även i den personliga handlingspositionen finns sådana hinder. Det gör det dels i kraft av att det personliga samhandlandet är ett undantag, förbehållet några få relationer och situationer, dels i kraft av att det i längden vore arbetsamt att klara sig utan det skydd och lättnader som företräddandet och ställföreträddandet ger. Den personliga handlingspositionen är instabil, svår att upprätthålla, men mer för att den är mentalt arbetsam och praktiskt ineffektiv än för att det är begreppsligt omöjligt.

Huruvida det finns ytterligare handlingspositioner – vid sidan av det ställföreträddande, företräddande och personliga handlandet – är en fråga som måste anstå. Denna artikel har syftat till att lyfta fram handlingspositioner, framför allt företräderskap och ställföreträderskap, som centrala sociologiska analyskategorier.

Jag vill avslutningsvis sticka ut hakan ytterligare en bit genom att hävda att de också ger en betydligt tydligare bild av vad vi avser med socialt handlande än den ganska diffusa Weberska formulering man oftast brukar anföra (Weber 1965). *Socialt handlande kan med andra ord förstås som handlande utifrån fasta handlingspositioner.*

Noter

Jag vill tacka de två anonyma granskarna för värdefulla synpunkter. Denna artikel är en del av ett större arbete, långsamt framskridande, kring socialitet och interaktion. Vissa termer och annat i texten kan påminna om detta men jag tror inte det ska leda till besvär för läsaren. Nära kopplad till framställningen av denna uppsats, liksom till det större arbetet, har varit Ola Agevall, med vilken jag för en ständig diskussion.

¹ Simmel "How is society possible?", i *On Individuality and Social Forms*, Ed. Donald Levine, 1971: 11.

² En som diskuterat detta är Johan Asplund i *Tid, rum, individ och kollektiv* (1985, kapitel 3)

³ Anslaget finns redan hos den skotska historiska skolan, Adam Smith *Wealth of Nations* (1976 [1776]: 783-4). Se också för samma inställning John Millar *An Historical View of the English Government*, 1783,

IV 144 f, samt Adam Ferguson *Essay on the History of Civil Society*, (1966 [1767]: 183).

⁴ Tanken introducerades i *Den Protestantiska Etiken och kapitalismens anda* (1978), och Weber återkom till den då och så i sina religionssociologiska arbeten. En ytterligare ingång till problematiken kom med Norbert Elias civilisationsteori *The Civilizing Process* (1994).

⁵ Se Thomas Coniavitis avhandling *Irrationalitet – rationalitet*. Max Weber – *Georg Lukacs: en uppgörelse* (1977).

⁶ En klassiker härvidlag är Norbert Elias civilisationsteori *The Civilizing Process* (1994). En som redan tidigt uppmärksammade individualiseringens komplexitet var David Riesman i *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character* (1952). Andra böcker som på olika sätt diskuterar individualismens former är Beck & Beck (2002); Maffesoli (1996); Piore (1995).

⁷ För durkheimianernas del är det väl Mary Douglas som mest intensivt har ägnat sig åt att besvara denna fråga. Både i boken *How institutions think* (1986) och i sin group-grid teori är det hindren såväl mot den totala utbytbarheten som mot den totala outbytbarheten som står i förgrunden. För Douglas del ligger lösningen kring dessa problem i kunskapens stabilitet eller tröghet.

⁸ Det är ändå remarkabelt att i sitt kanske mest konkreta empiriska arbete kommer en rad andra positionstaganden in, se Marx *Louis Bonapartes adertonde brumaire* (1981).

⁹ Det jag avser med "logik" härvidlag är något av samma karaktär som det Mauss förbinder med gåvan. Se Mauss (1997).

¹⁰ Se exempelvis Alberto Melucci *Nomader i nuet. Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle* (1991).

¹¹ Johannes Weiss bok *Handeln und handeln lassen: Über Stellvertretung* (1998) är den första bok jag träffat på som analyserar ställföreträdandets sociologiska innebörd och teoretiska betydelse. Jag kommer dock i diskussionen ovan att ställa mig ganska fri gentemot Weiss och betona delvis andra sidor av diskussionen. Mitt intresse i sammanhanget ligger kring samhandlandet, medan Weiss har en betydligt mer makroorienterad inställning. Jag vill också påpeka att distinktionen mellan ställföreträdare och företrädare inte finns framställd i Weiss arbete.

¹² I Hanna Pitkins *The Concept of Representation* (1967) motsvaras dessa begrepp någorlunda av "standing for" och "acting for".

¹³ Det är denna position, som gång på gång återkommit i den politiska historien, som Edmund Burke förkastade i sitt *Speech to the lectors of Bristol* där han pläderade för ett annat representationsbegrepp. Se Jim McCue *Edmund Burke and our Present Discontent* (1997).

¹⁴ Det klassiska exemplet här är franska nationalförsamlingen och den cisalpinska republiken. Den cisalpinska republiken hade konstituerats av de franska revolutionstrupperna. Vid det följande valet valdes emellertid den avsatte fursten tillbaks som härskare, varefter den franska nationalförsamlingen ogiltigförklarade valet med hänvisning till att valet visserligen överensstämde med *volonté de tous* men inte med *volonté générale*.

¹⁵ Innan äktenskapet sexuellt fullbordats var det inte helt giltigt. Ett icke-fullbordat äktenskap var det enda teologiskt giltiga skälet för ett äktenskaps upplösning.

¹⁶ Förekomst av en sådan resurs av band och bindningar är den avgörande skillnaden mellan så kallade "enkla" och "komplexa" samhandlingssystem. Man kan härvidlag skilja mellan två slags resurser – dem man kallar 'socialt kapital', som består av omvandlingsbara resurser, samt dem jag betecknat

'social tesaur eller skatt' som utgör en icke-omvandlingsbar resurs. Se Eriksson (2000:29ff).

¹⁷ Försök till sådana diskussioner finns i Eriksson "Mobbing: en sociologisk diskussion", *Sociologisk Forskning* (2001) samt i Eriksson, Lindberg m.fl. *Skolan – en arena för mobbing*, (2002). En vanligare, psykologisk ansats representeras av Dan Olweus (1994) och Ståle Einarsen m.fl. (1998).

¹⁸ Socialt förtroende har börjat utvecklas till ett eget forskningsområde, med en visserligen mycket disparat litteratur. Se exempelvis Barbara Misztal (1996), Niklas Luhmann (1979) och Diego Gambetta (1988:171).

¹⁹ För presentationer av en rad sådana fall, inom ramen för en sammanhängande beskrivning, se Stephen Kotkin *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (1995).

²⁰ Se Elias & Scotson *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie av grannskapsproblem* (1999).

²¹ Det är lite egendomligt att vare sig Cooley, Mead eller Blumer förekommer i Johannes Weiss (1998) bok om ställföreträdandet.

²² För en diskussion av Mead utifrån denna aspekt, se Emma Engdahl och Elin Lundin "Människans sociala vara - en rekonstruktion av G.H. Meads socialpragmatism", 2000, Uppsats framlagd vid *Svenska sociologförbundets årsmöte i Växjö 2000*.

²³ En överdådig framställning av denna historia finns i Gershom Scholem (1975).

²⁴ I Sverige blev den norske psykologen Ragnar Rommetveits formuleringar stilbildande, se Rommetveit *Social norms and roles* (1968). En sammanfattande genomgång av diskussionen finns i Biddle (1979).

Referenser

Asplund, Johan (1985) *Tid, Rum, Individ och Kollektiv*, Stockholm: Liber

Asplund, Johan (1987) *Det sociala livets elementära former*, Göteborg: Korpen

Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (2002) *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*, London: Sage

Biddle, Bruce J. (1979) *Role Theory: Expectations, Identities and Behaviors*, New York: Academic Press

Buber, Martin (1995) *Det mellanmännsliga*, Ludvika: Dualis förlag,

Coniavitis, Thomas (1977) *Irrationalitet – Rationalitet. Max Weber – Georg Lukacs: en uppgörelse*, Uppsala: AUP Studia Sociologica 12

Douglas, Mary (1986) *How Institutions Think*, Syracuse, NY: Syracuse University Press

Doyon, Josy (1975) *Jag var Jehovas Vittens tjänarinna*, Stockholm: EFS-förlaget

Durkheim, Emile (1997) *The Division of Labor in Society*, New York: Free Press

Einarsen, Ståle m.fl. (1998) *Mobbing och svåra personkonflikter*, Stockholm: Kommentus

Elias Norbert (1994) *The Civilizing Process*. Oxford: Blackwell

- Elias, Norbert & John L. Scotson (1999) *Etablerade och Outsiders. En sociologisk studie av grannskapsproblem*, Lund: Arkiv Förlag
- Engdahl, Emma & Elin Lundin (2000) "Människans sociala vara – en rekonstruktion av G.H. Meads socialpragmatism", Uppsats framlagd vid *Svenska sociologförbundets årsmöte i Växjö 2000*
- Eriksson, Björn (2000) "Enkla och komplexa samhandlingssystem: Bidrag till en strukturell handlingsteori", Örebro: *Sociology at Örebro University: Work in Progress*, no 3/2000
- Eriksson, Björn (2001) "Mobbning: en sociologisk diskussion", *Sociologisk Forskning* 2: 8-43
- Eriksson, B., Lindberg, O. m fl (2002) *Skolan – en arena för mobbning*, Stockholm: Skolverket/Liber distribution
- Ferguson, Adam (1966 [1767]) *Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh: Edinburgh University Press
- Foucault, Michel (1987) *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*, Lund: Arkiv
- Gambetta, Diego (1988) "Mafia: the price of distrust", i Gambetta (red.) *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford: Basil Blackwell,
- Kotkin, Stephen (1995) *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: University of California Press
- Lindgren, Gerd (1992) *Doktorer, systrar och flickor: om informell makt*, Stockholm: Carlsson
- Luhmann, Niklas (1979) *Trust and Power: two works*, Chichester: John Wiley
- Maffesoli, Michel (1996) *The Time of the Tribes: the Decline of Individualism in Mass Society*, London: Sage
- Marx, Karl (1981) *Louis Bonapartes adertonde brumaire*, Göteborg: Proletärkultur
- McCue, Jim (1997) *Edmund Burke and our Present Discontents*, London: Claridge Press
- Mauss, Marcel (1997) *Gåvan*, Lund: Argos
- Mead, George Herbert (1982) *The Individual and the Social Self: Unpublished Work of George Herbert Mead*, Chicago: University of Chicago Press
- Melucci, Alberto (1992) *Nomader i nuet: sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Göteborg: Daidalos
- Millar, John (1783) *An Historical View of the English Government. From the Settlement of the Saxons in Britain to the Revolution in 1688; to which are*

- subjoined some Dissertations connected with the History of the Government from the Revolution to the present Time*, vol.IV, London
- Misztal, Barbara (1996) *Trust in modern Societies. The Search for the Bases of Social Order*, Cambridge: Polity Press
- Olweus, Dan (1994) *Mobbning i skolan. Vad vi vet och vad vi kan göra*, Stockholm: Liber
- Parsons, Talcott (1964) *The Social System*, New York: Free Press
- Piore, Michael (1995) *Beyond Individualism*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Pitkin, Hanna (1967) *The Concept of Representation*, Berkeley: The University of California Press
- Riesman, David (1952) *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*, New Haven: Yale University Press
- Rommetveit, Ragnar (1968) *Social norms and roles: explorations in the psychology of enduring social pressures with empirical contributions from inquiries into religious attitudes and sex roles of adolescents from some districts in western Norway*, Oslo: Universitetsforlaget
- Sachs, Lisbeth (1983) *Onda ögat eller bakterier: turkiska invandrarkvinnors möte med svensk sjukvård*, 1983, Stockholm: Liber
- Scholem, Gershom (1973) *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah 1626-1676*, Princeton: Princeton University Press
- Silbersky, Leif (1974) *Jag – en advokat*, Stockholm: Forum
- Simmel, Georg (1971) "How is society possible?", i *On Individuality and Social Forms: Selected Writings*, Ed. Donald Levine, Chicago: Chicago University Press
- Smith, Adam (1976 [1776]) *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, The Glasgow Edition of the Works and Correspondences of Adam Smith, Oxford: Clarendon
- Vaughan, Diane (1990) *Uncoupling: Turning Points in Intimate Relationships*, New York: Vintage Books
- Weber, Max (1978) *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, Lund: Argos
- Weber, Max (1965) *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: Free Press
- Weiss, Johannes (1998) *Handeln und handeln lassen. Über Stellvertretung*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag

Abstract

Vertreter and Stellvertreter: On acting from a position

The article is part of an attempt to build a structural theory of interaction. It tries to identify a limited set of acting positions – Vertreter, Stellvertreter and personal acting. The theoretical point concerning these acting positions is that each demand a stable set of acts, and work from different logics. This stability is unmoved by such things as changes in the identity or in the preferences of the actor. The actor must subordinate himself under the logic of the position if he is to be able to co-operate with other actors. The Stellvertreter acts in another's name, *alieno nomine agere*, while the Vertreter answers for another's acts. In many situations, an actor may act as the one or the other – the priest acts in the name of God and answers for the acts of the church, which is problematic since the two may be opposed, even antagonistic, to each other.

Keywords: Vertreter, Stellvertreter, Acting positions